

EMLÉKKÖNYV
IRK ALBERT EGYETEMI TANÁR
SZÜLETÉSÉNEK 120. ÉVFORDULÓJÁRA

SEPARATUM

Pécs, 2004

A kötet szerzői

Boros János kriminálpszichológus
Erdősy Emil professor emeritus
Fenyvesi Csaba egyetemi docens
Gál István László egyetemi tanársegéd
Hautzinger Zoltán egyetemi adjunktus
Herke Csongor egyetemi docens
Irk Ferenc egyetemi tanár
Kajtár István egyetemi tanár
Kemény Gábor PhD hallgató
Kiráty Edina PhD hallgató
Kiss Szabolcs PhD hallgató
Korinek Beáta
Korinek László egyetemi tanár
Kőhalmi László egyetemi adjunktus
Mészáros Bence PhD hallgató
Nagy Zoltán egyetemi docens
Pinczésné Kiss Klára PhD hallgató
Tatár László egyetemi tanársegéd
Than Alexandra Katalin PhD hallgató
Tóth Mihály egyetemi tanár
Tremmel Flórián egyetemi tanár
Visegrády Antal egyetemi tanár
Vókó György egyetemi docens

ISBN 963 642 016 5

ISSN 0324-5934

© Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 2004
© Korinek László, Kőhalmi László, Herke Csongor és szerzőtársai, 2004

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül másuttal nem engedély nélkül, elektronikus rendszerrel felhasználhatóval nem újranyomható fel, szerkeszteni nem lehet, azokkal nem sokszorozható és nem terjeszthető.

IRK FERENC: BIZTONSÁGÉRZET RIZIKÓTÁRSADALOMBAN?

Bevezető

A biztonság, mint érték az utóbbi évtizedekben fokozatosan és mindinkább előtérbe került. Az embereknek a világról kialakult képe változóban van, s ennek részeként egyre inkább rájönnek: a teljesítmény, annak fokozása a fenntartható fejlődésnek csak egyik fele. A másik fontos szempont a teljesítmény növelésével együtt járó kockázatok kézben tartásának biztosítása. Ma úgy tűnik, hogy ennek a hosszan tartó szemléletváltozásnak kezdeti szakasza a második világháborút követő hidegháborús időszakról datálható. Ekkor észlelte elsőként az emberiség (ha nem is annak egésze, de legalább a legjobbjai), hogy a Föld lakossága mint egész, s benne az egyes ember mennyire sebezhető. Az atomrobbantások irányították rá a figyelmet arra is, hogy milyen könnyű visszafordíthatatlan vagy csak nehezen visszafordítható folyamatokat elindítani. Ezeknek a folyamatoknak káros hatásai olykor csak megkésve jelentkeznek, s előre nem vagy alig prognosztizálható módokon hatnak. A Csernobil-katasztrófa egyrészt, a Világkereskedelmi Központ ellen 2001-ben végrehajtott támadás másrészt ráirányította a figyelmet arra is: mit jelenthet az, ha a 20. század második felének technikai vívmányai felelőtlen és illetéktelen kezekbe kerülnek.

Ez a gondolkodási folyamat kiváltotta a már nem csak az előnyöket, hanem ezek mellett a lehetséges vagy várható hátrányokat is figyelembe vevő tervezési szemléletet. A haszon becslését mind több területen kiegészítette a lehetséges hátrány, vagy a valószínűsíthető bekerülési költség számítása. A felfogás lassan változik, de az áttörés az új szemlélet irányába még nem történt meg. Ráadásul a jelenségek lényegéből fakadóan a szakemberek és a közvélemény körében kialakult kép nagyon ellentmondásos.

A 20. századi *modernitás diszharmoníája* legelőször a közúti közlekedés területén vált kézzelfoghatóvá. A második világháborút követően, a motorizáció rohamszerű növekedésével egyidejűleg csakhamar nyilvánvalóvá vált: a gyors helyváltoztatásra kitalált, eleinte csupán a kiváltságosoknak szóló kedvenc szabadidő-eltöltő eszköz: a gépkocsi elsősorban az emberi életekben hatalmas károkat okoz. (Hogy másodsorban súlyosan szennyezi a környezetet: nos ez a kérdés csak később került rivaldafénybe.) Az embereknek korábbi biztonságérzete megingott, hiszen – joggal – úgy érezhették, hogy bármikor bármelyiküket utolérheti a végzet. Egy idő után azonban a tényleges biztonság és a biztonságérzet teljesen külön utakon kezdett el járni. A lakosságon úrrá lett a megcsókás és vele együtt egyfajta fatalista szemlélet. Az emberek többsége elfogadta azt az érvelést, miszerint minden jó mellett van valami rossz, s hogy ez a rossz ebben az esetben az adott nagyságrendben normális és elkerülhetetlen. Ennek folyományaként mind a mai napig csak kevesen hiszik el, hogy a balesetek döntő többsége megelőzhető. Életünk részévé vált a baleseti kockázat csakúgy, mint számos, csak hosszabb távon érzékelhető 20. századi kártétel. Ennek egyik következménye például az, hogy amíg hazánkban az emberölések számának néhány százas nagyságrendje (benne a rendszerváltást követő valóban drasztikus emelkedés) közfelháborodást vált ki, s sokan halált kiáltanak a gyilkosokra, addig a mintegy másfélezres közúti halálszám mellett az emberek éppúgy zokszó nélkül mennek el, mint élővizeink, erdeink és termőföldjeink szinte észrevétlenül lassú elszennyeződése

mellett. Ha egy hétvégén lezuhan egy vitorlázó repülőgép, az a média vezető híre lehet. Ha ugyanezen a hétvégén közötti balesetekben tucatnyi ember veszti életét, az még csak megemlézésre kerül.

Vannak azonban az életnek olyan területei, ahol a helyzet méginkább ellentmondásos. Az imént említett műszaki forradalom után alig pár évtizeddel – mintegy napjainkban – világszerte drámai fordulat jelei kezdenek kibontakozni a természeti környezetben. Úgy tűnik, hogy hosszú távon is visszafordíthatatlan, az emberiség létét veszélyeztető klímaváltozásnak vagyunk tanúi. Néhány „megszállott” tudós és köréje seregülő aktivista kivételével azonban mindenki hallgat – ide értve azoknak a nagyhatalmaknak a politikusaikat is, akik a legtöbb pusztítást követik el, de akik egyszersmind a legtöbbet tehetnék a fenntartható fejlődést garantáló jövőért. Az emberek többsége pedig nem hiszi el, hogy mai biztonsága minőségileg romolhat, mert biztonságérzete töretlen.¹ A változás ugyanis olyannyira alig érzékelhető, hogy még a tudósok között is vita van ezek hosszú távú hatásmechanizmusáról.

A folyamatok, amelyek a változásokat befolyásolják, nagyon összetettek. A globalizáció és az individualizáció jövőre gyakorolt hatásai többnyire csak lassan és egymásra is előre nem vagy csak nehezen felismerhetően válnak kézzel fogható következményekké.²

Aligha kétséges, hogy az előbbieken még csak példálózva megemlített változásoknak a lakossági közérzetre, ezen belül a biztonságérzetre gyakorolt hatása nem becsülhető le. Akkor sem, ha ma még ezekkel az összefüggésekkel alig foglalkozik valaki. *Időszerűnek látszik ezért a bűnözés, a bűncselekmények definícióját csakúgy, mint a bűnök súlyosságáról hagyományosan kialakított képei felülvizsgálni.* Ez együtt járhat a bűnügyi tudományok – benne elsősorban a kriminológia és a büntetőjog – prioritásainak, súlypontjainak újragondolásával.

A bűnözésre áttérve, mind a magyar, mind a többi közép-kelet-európai lakosságot a rendszerváltást követően súlyos sokk érte. A korábbi szilárd közbiztonság máról holnapra a múlté lett. A hivatalos orgánumok képviselői hiába hivatkoztak arra, hogy ez a biztonság még mindig sokkal jobb, mint számos, egyéb szempontból példaképnek tekintett országé. A számok az embereket nem érdekelték (mint előbb egy, majd egyre több megismélt kutatásból kitűnt: még csak nagyságrendileg sincs fogalmuk a bűnesetek számáról,³ többségük a ténylegesen sokszorta alulbecsült számokat is soknak tartja), nekik a korábbihoz képest sokkal rosszabbnak tartott közbiztonság volt a mértékadó. Az utóbbi két,

¹ Ez a köznapri felfogás szintjén szoros összefüggést mutat az ún. sérthetetlenségű mítosszal. Utóbbira ld. Korinek László számos publikációját.

² A könyvtárnyi irodalomból és vitairatból itt csak néhány kiemelésére vállalkozhatok. Így Földes Gy. – Inotai A.: *A globalizáció kihívásai és Magyarország.* Napvilág Kiadó 2001.; Gombár Cs. – Hankiss E. – Lengyel L. – Várnai Gy.: *A szuverenitás káprázata.* Korridor 1996.; Kádár B.: *Globalizációs kihívások – gazdaságpolitikai válaszok.* Magyar Tudomány 1999/9. 1036-1046. pp.; Martin, H. P. – Schumann, H.: *Die Globalisierungsfalle: Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand, Reinbeck bei Hamburg, Rowohlt, 1996.* Magyar fordítása: *A globalizáció csapdája: Támadás a demokrácia és a jólét ellen.* Budapest: Perfekt Kiadó, 1998.; Scholl, W.: *Wirkungen der Globalisierung auf Individuen, Familien und soziale Systeme.* Berlin, 2000 www.psychologie.hu-berlin.de; Walter, G.: *Globalisierung.* www.lpb.bwue.de; Scheunpflug, A.: *Die globale Perspektive...* www.sowi-online.de

³ Erre ld. Kó J.: *Vélemények a bűnözésről.* Kriminológiai és kriminálisztikai Tanulmányok 35. kötet (1998) 9-46. pp.; továbbá: Kó J.: *Bűnözéssel kapcsolatos attitűdök vizsgálata Budapest két kerületében.* Kriminológiai Tanulmányok 41. kötet (2004) 11-44. pp.; Irk, P. – Kovács, R. – Barabás, T.: *InSec - Insecurities in Hungarian Cities.* Vol. I. Budapest 2003.; továbbá az „Áldozatok és vélemények” c. OKRI-kutatás idevonatkozó részeit. *Kézirat* 2004.

méginkább a legutóbbi másfél évtizedben kétségkívül romlott a közbiztonság, de ennél a statisztikailag számszerűen jellemezhető, ezért többé-kevésbé mérhető számmal vélhetően sokkal inkább romlott az emberek biztonságról alkotott képe, biztonságérzete. Ehhez társul egy további jellemény: egyre kevésbé van összhangban a lakossági szorongás az embereket fenyegető valós veszéllyel.

Ez a különbségtételt (mármost a biztonság és annak szubjektív visszatükröződése közötti eltérést) nemcsak nálunk, hanem a magas bűnözési mutatókkal már több évtizede együtt élni képes társadalmak polgárai is megteszik. Ennek pedig az utóbbi évtizedben az lett a következménye, hogy olyan országokban, ahol a politikusok érzékenyen reagálnak az emberek jó vagy rossz közérzetére, mind a szakemberek, mind a közérzet iránt fogékony hatalomgyakorlók egyre nagyobb figyelmet fordítanak a *közbiztonság* javításán kívül a *biztonságérzet* növelésére. Így a bűnmegelőzés részévé vált a bűnözéstől való félelem leküzdése is.⁴ Ez a nagyobb érzékenység azonban ott sem jár feltétlenül együtt azzal, hogy a polgárok és azok képviselői feltétlenül felismerik a társadalom szempontjából nagyobb, illetve kisebb károkozással járó bűncselekmények közötti különbséget. Azokban az országokban tehát, amelyekben a bűnkezelés és bűnmegelőzés korszerűbbnek mondott eszközeivel és módszereivel találkozunk, nem feltétlenül ragadják meg inkább a társadalmi devianciák súlyos formáit.

Biztonság és biztonságérzet

E tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé, hogy mindkét fogalom terminológiai definícióinak akárcsak megközelítően teljes tárházát megadjuk. A biztonságról, mint objektív tényről és a biztonságérzetről, mint az előbbi szubjektív visszatükröződéséről csak a közbiztonságon, azon belül is a bűnözéssel kapcsolatos jelenségek körén belül foglalhatjuk össze a legfontosabb ismereteket.⁵

Amikor a biztonság növelését célzó elképzeléseket vizsgáljuk, tekintetbe kell vennünk, hogy az – legalábbis a közhatalmi intézkedések szintjén – a *szabadságjogok* korlátozásával, sőt gyakran azok kifejezett csorbításával jár együtt. A demokratikus országok gondolkodóinak csakúgy, mint morálisainak a szabadságjogok iránt elkötelezett politikusainak egyik legfőbb dilemmája: miként lehet e két alapjogot és a lakossági elvárást optimálisan összeegyeztetni.⁶

A biztonság, ennek részeként a közbiztonság politikai és gyakorlati kezelése ma már szinte kimeríthetetlen irodalommal szolgál. Ezt a *kockázatkezelés* rendszerében lehet összefoglalni. Ennek részei hagyományosan a támadó, a védendő érték és a szituáció.⁷

A biztonság, mint objektív érték szubjektíválódásával: a biztonságérzettel csak a demokratikus államberendezkedésekben, a jólét bizonyos szintjének elérését követően (és a társadalom számára kellemetlenséget keltő jelenségek, ezek sorában természetesen a

⁴ Ilyen pl. az a több országot átfogó ún. InSec kutatás is, amelyben magyar részről az OKRI kutatói vesznek részt.

⁵ Részletesen Finszter G.: Rendvédelem és kriminálpolitika. Kézirat. Ugyanitt található utalás a tényleges közbiztonság és annak lakossági megítélése közötti összefüggésről is.

⁶ Vö.: Glaefner, G.-J.: Sicherheit und Freiheit. In: http://www.das-parlament.de/2002/10_11/Beilage/001.html, továbbá Bredath, R.: Von „Freiheit stirbt mit Sicherheit“ zu „Keine Freiheit ohne Sicherheit“? Megtalálható az Interneten.

⁷ Erről részletesen ld.: Manunta, G.: Security: an Introduction. Cranfield University 1998., továbbá Finszter G.: Rendvédelem és kriminálpolitika. Kézirat 201.; Irk F.: Globális kockázatok – diszfunkcionális kriminálpolitika. Állam- és Jogtudomány XLIII/3-4 (2001) 191-224. p.

bűnözés ugyancsak jelentős mértékű növekedésével együtt) kezdtek el foglalkozni. Polgárjogi szervezetek, tudósok, politikusok hívták fel a figyelmet arra: nem elegendő, ha objektív (vagy annak látszó) mérőeszközökkel elvégzett vizsgálatokra támaszkodva foglalunk állást a kérdésben, hanem tekintetbe kell venni az emberek, ezek olykor közvélemény-formálásban is résztvevő, olykor épp ellenkezőleg, kisebbségi létbe szoruló és a véleményi nehezen artikuláló részének véleményét is. Ehhez járult az utóbbi negyedszázad rohamosan átalakuló világa, a globalizáció, az individualizáció, a média mindent uráló szerepéből következő, a korábbiól eltérő közvélemény-formálás ténye és ennek következményei.⁸

A kockázatkezelés alapjai

1. A szükséglettől a rizikó-szituációig

Kiindulásként azt a gondolatmenetet választom, ami szerint a cselekvések többsége – így a bűncselekmények is – a cselekményt megvalósító személy szükségletének kielégítésére szolgál.⁹ Ahhoz, hogy tudjuk: milyen motivációkkal támogatott magatartás-formákkal szemben kell fellépünk, legalább nagy vonalakban ismernünk kell a szükséglettől a döntésig, ill. cselekvésig tartó oksági lánc legfontosabb törvényszerűségeit. Látnunk kell, hogy milyen kulturális háttérrel megtámogatott érték- és normarendszer motiválja az egyik egyént a normakövető, a másikat a normaszegő magatartás irányába. Ennek részletes kifejtésére most nincs lehetőség.¹⁰

A leglényegesebb annak a tényleges vagy – várható, lehetséges kockázatos (rizikó) szituációnak az elemzése, aminek a bekövetkezését, ha lehet, meg kell akadályozni, ha nem lehet, a szituációban megvalósuló döntést, valamint annak kedvezőtlen következményeit – ide értve a cselekvést is – kedvező irányba kell befolyásolni.

Míndezeknek a folyamatoknak rendszerszemléletű ismerete teszi lehetővé egy *adekvár kontroll-rendszer* kialakítását, azaz a nem-kívánt tettel, illetve annak következményeivel kapcsolatos eredményes fellépést. Ma ennek a rendszernek többnyire csupán egyes elemeit, azok is egymástól elkülönítetten kerülnek elemzésre, értékelésre és kezelésre, a különféle veszélyforrásokat egyenszilárdaságú rendszerként szemlélő beavatkozás pedig csak elvétve jellemző.¹¹

⁸ Ld. erről BKA Aktuelle Projektinformationen: Fühlen sich die Deutschen wieder sicher? Beilage zum Bundeskriminalblatt Nr.5. 200 vom 20. Oktober 1999; Schmid, P. A.: Auswege aus der allgemeinen Verunsicherung. http://www.evpszt.ch/CVPSZ/Dossier/Sicherheitspolitik/nzunsicherheit260501_1.html; Polizeiliche Kriminalprävention der Länder und des Bundes (ProPK): Sicherheitsgefühl und Kriminalitätsfurcht in der Bevölkerung. <http://www.polizei.propk.de/service/mafo/text/2-2.html>; Vähling, Ch.: Rundum sicher. Einige Vorstellungen und Mythen aus der Sicherheitspolitik. <http://www.aktuelle-kamera.org/its/rundum.html>; Walter, G.: Globalisierung. <http://www.lpb.bwue.de/publicat/global/walter.html>; Scholl, W.: Wirkungen der Globalisierung auf Individuen, Familien und soziale Systeme. <http://www.psychologie-hubertin.de/ogpsy/forschung/texte/globalisierung.html>.

⁹ Ld. Szabó A.: Büntett és büntetése Gondolat 1979. 318. és köv. pp.

¹⁰ Ennek részletes kidolgozást ld. Irk F.: Társadalom – gondatlanság – megelődés. BM Könyvkiadó 1990.

¹¹ Negatív példa: Egy autókölcsönző több telephellyel rendelkezik, amelynek valamennyi kijáratát fegyveres őrök vigyázzák. A különféle telephelyek közötti mozgás nyilvántartása azonban annyira hiányos, hogy ha egy kint lévő kocsi ellopnak, az esetleg csak hetek múlva jut a központ tudomására. Pozitív példa: a pontos, naprakész nyilvántartásnak köszönhetően az áruházi vezetőknek nemcsak az jut a tudomására, ha valaki fizetés nélkül

A továbbiakban az e dolgozatban bemutatott modell menetét követve kísérjük meg az egyes csomópontok főbb jellemzőit feltárni. Legalább két szálon haladva kell a szükséglettel a tettig (egyelőre csak a szükséglettel a rizikó-szituációig) terjedő folyamatot vizsgálni. Az első szálon az a szükséglet-kielégítési folyamat fut végig, amelyik *legálisként*, azaz a jog (témakörünkben elsősorban a büntetőjog) által elismertként kezelhető. Ugyanitt szerepelnek azok a szükségletből fakadó és cselekvéshez vezető folyamatok, amelyek a jog szempontjából irrelevánsak (szabályozatlanok, nem a jog eszköztárával szabályozottak).¹²

Leszögezhetjük, a jogos szükségletek kielégítése az *első*, a kockázati *szint* elfogadhatóságáról hozott *döntés* során általában nem jelent olyan rizikót, amellyel foglalkoznunk kell. Ilyen esetben a rizikó-szituáció többnyire kikerülhető. Ha mégsem, akkor a folyamat a szükséglet-kielégítés megkezdésének pillanatától megegyezik az illegális szükséglet-kielégítés folyamatával.

A második szálon fut az *illegális* szükséglet-kielégítés folyamata. A jog szempontjából aggályos lehet már maga a szükséglet, méginkább annak kielégítési lehetősége, amire csak jogszabály megsértésével nyílik mód.

A kielégítés megkezdésének pillanatában jelentkeznek azok a rizikó-források, amelyeknek közös jellemzője: a (jog által is) védendő *értékek sebezhetőségét* innen kezdődően számítjuk.

A folyamat következő, immár döntő állomása a *rizikó*¹³ vizsgálata.

A *kockázatelemzésnek* mind idehaza, mind külföldön óriási a szakirodalma. Ennek akár csak vázlatos ismertetése messze meghaladná e tanulmány terjedelmi korlátait. A rendszerelméleti indítatású felfogás szellemében azonban nagy vonalakban felvázolom a leglényegesebb sarokpontokat.¹⁴ Ehhez legalább két kérdésre kell feleletet kapnunk:

J. Milyen eseményről van szó? Ennek megválaszolása során az esemény minőségére vonatkozóan kell kielégítő információkhoz jutnunk.

próbálja kivinni az árucikket az épületből, hanem az is, ha akár ugyanezt próbálja megtenni a belső személyzet, netán egyes személyek vagy csoportok az árukészlelés számíltógépes szoftverének manipulálásával kísérnek meg jogtalan előnyhöz jutni.

¹² Az egyszerűbb modell-bemutató érdekében nem érintjük a nem jogi (elsősorban az erkölcs világába) tartozó normák követését, ill. az ilyen normák megszegését, bár ennek – különösen joghézagos világunkban – minden realitása megvolna. Pl. az üzleti élet világában olykor a jogi és nem jogi biztonság nem is választható el. Azonban a jelenlegi megközelítésben a kriminális tett beállásának a lehetősége az a minimál-kritérium, ami az egész rendszer működését értelmesse teszi.

¹³ Itt és a következőkben a rizikó mint objektív jelenség kifejezését jelző szót szót a kockázat, a rizikóvállalás, mint emberi tett kifejezését a kockázatlanság szó színönimájaként alkalmazom. A kockázat összetett fogalom, s két alappillére: a negatív értekelé cselekvési következményre, valamint ennek bekövetkezési valószínűségére támaszkodik. Így: Kindler J.: Általános kockázatelemélet és –módszertan. Egyetemi jegyzet 1983. 17. p. Az elemző munka nem lehetséges számos kulcs-definíció nélkül. Ilyenek: magának a kockázatnak és a veszélyforrásnak a meghatározása. A definíciók ugyanakkor eltérőek aszerint, hogy azok az események valószínűségére, a lehetséges veszteségek mértékére vagy az említett két csoport közötti kapcsolatra koncentrálnak-e. Fontos az indikátorok egyértelmű rögzítése is. Erőlt részletesen ld.: Vertinsky, I. – Vertinsky, P.: Környezeti egészségügyi kockázatelemelés és egyéb kockázattal kapcsolatos információ kommunikációja: a stratégiák elemzése. Kézirat 1982.

¹⁴ A szakirodalom akárcsak részleges felsorolása sem lehetséges. Magyarországon a 70-es és 80-as években mind a Budapesti (akkor Marx Károly) Közgazdaságtudományi Egyetemen, mind az OMFH keretei között magas színvonalú és egymással összekapcsolt elméleti műhelymunka folyt. Eredményei máig időt állóak. Erre ld. pl. Kindler J.: Általános kockázatelemélet és –módszertan. Egyetemi jegyzet 1983. Predmerszky T.: Populációs szintű egészségügyi kockázat megjelölésének modellje, különös tekintettel az ionizáló sugárzás hatásának értékelésére. MTA doktori értekezés. Budapest 1978.; Predmerszky T.: Az egészségügyi kockázat értékelése. Kézirat 1983.

2. Mekkora a valószínűsége a szóban forgó esemény bekövetkezésének? E kérdés vizsgálatának végeredménye lehet a rizikó mértékének megbízható becslése.

Az előbbi információk elengedhetetlenül fontosak ahhoz, hogy adekvátan, azaz megfelelő módon, kielégítő stratégiával és taktikával lehessen elő- és felkészülni az esetlegesen később bekövetkező támadásra.

A kockázat-irodalom bőségesen szól arról, hogy az elfogadható rizikó szintje szoros kapcsolatban van a társadalom, ill. annak vélemény-artikulálásra hajlandó és alkalmas részének felfogásával. Ez határozza meg azt is, hogy milyen kockázatokat visel el a társadalom.¹⁵ Ezzel foglalkozik az elfogadható kockázati szint vizsgálata.¹⁶

A rendszer most elemzett részének utolsó fázisában kerül vizsgálatra a *rizikó-szituáció*. Ez nem más, mint a situációban szerepet játszó elemek olyan időbeli (továbbá gyakran térbeli) egybeesése, aminek következtében a situáció megoldásához vezető döntés már fenyegetést jelent a teljes rendszerre.

A rizikó-szituációban szerepet játszó elemek a következők: ember(ek), eszköz(ök) és a mindenkori környezet, amely szintén befolyásolja az előbbi két elem vagy elemcsoport kölcsönös egymásra hatását. Ne feledjük: a legális szükségleteket jogszerű módon kielégítő személy nem feltétlenül jut el közvetlenül – tehát egyik alternatívaként a rizikó-szituációban való részvétel lehetőségét kikerülve – a felelős döntéshez. A másik alternatíva az, hogy a döntéshez csak rizikó-szituáción keresztül vezet az út. Ez különösen abban az esetben jellemző, amikor a védő szerepet betöltő, jogkövető személy feladata az, hogy a jogellenes szükséglet kielégítését megakadályozza, vagy ha ez nem lehetséges, annak káros következményeit csökkentse.

A rizikó-szituáció az az utolsó idő (esetleg tér-idő) dimenzió, amikor még lehetőség van az eszköz és a környezet együtthatása eredményeként a rossz döntés-sorozat első lütemének elkerülésére.

2. A rizikó-szituációtól a cselekvésig

Ehelyütt be kell vezetni két, a biztonsággal foglalkozó szakemberek számára alapvető fontosságú szereplőt, illetve ezek szerepkörét, valamint definiálni kell ezeket. A szereplők egyike a *támadó*, aki bármely személyt vagy tárgyat (emberek, vagyontárgyak, értéktárgyak, fejlesztés, információ, ötlet, piaci pozíció, hitelképesség) károsodásnak teszi ki. A másik a *védő*, akinek feladata az említett személyek vagy tárgyak állapotának megőrzése.¹⁷

Mint az előző levezetés során láttuk: a szükséglettől a cselekvésig vezető folyamat döntő pontja, amikor meg kell hozni a rizikó-szituáció feloldásához szükséges *döntést*. Ennek során a következő két kérdésben kell állást foglalni:

1. A rizikó-szituáció által a támadó esetében feltárt kockázat szintje elfogadható-e.

¹⁵ Vajda György: A döntésről, az emberi tényezőkről és a kockázatról. Valóság 1983/10. 23-32. pp.

¹⁶ Kindler J.: Kockázati bizalom, gyanakvás. Világosság 1984/6. 349-357. pp. Számos felmérésből tudjuk, hogy az emberek többsége sokkal inkább tart a ritkán előforduló, tehát kis valószínűségű, ám igen súlyos következménnyel járó kockázatoktól (pl. atomenergia-baleset, repülőgép-szerencsétlenség), mint a nagy valószínűségű, ám az előbbiekhöz mérten általában kisebb súlyossággal fenyegető veszélyektől.

¹⁷ Vö.: Manunta im. 8-9. pp.

2. A védő által a lehetséges cselekvés elképzelt megakadályozására vagy a kárkövetkezmények enyhítésére tervezett beavatkozás kockázati szintje elfogadható-e. (Arányos-e a támadó által okozható kárral annak elhárítása érdekében vállalni kockázat?)

Kiindulásként azt rögzíthetjük, hogy a *döntés alapja* a várható következmény mennyisége és/vagy minősége. Evidens, hogy az állásfoglalás során a korábban megismert két szereplő: a védő és a támadó értékelése eltérő. A *védő* helyzete az egyszerűbb. Neki azt kell mérlegelnie, hogy a várható (immár második) döntés milyen viszonyban van a jogi normával. Amennyiben azzal ellentétes: a másik szereplő döntését elfogadhatatlannak kell minősítenie. A *támadó* helyzete ennél összetettebb. Egyrészt szeme előtt lebeg a (jogellenes) szükséglet-kielégítés, mint vonzó cél, másrészt számításba kell vennie, hogy a cél eléréséhez vezető úton részint pontosan felmérhető, részint előre nem vagy csak nehezen becsülhető akadályok vannak, amelyeket ki kell kerülnie ahhoz, hogy a cél elérhető legyen. Ezek az akadályok a támadó számára mindenképpen veszélyt jelentenek. Hogy ezt miképp tudatosítja magában, az számos tényezőtől függ, kezdve az akadály észlelhetőségétől, saját tapasztalatain át az akadály veszélyességének szubjektív megéléséig.¹⁸

A *döntés* végeredménye alapvetően kétfajta lehet: *kedvező* akkor, ha a rizikó-situáció egy társadalmilag elfogadható, azaz jogkövető megoldásnak nyit utat. (A védő szerepe ebben az esetben nyilvánvaló, számára csak ez lehet a megoldás. A *támadó* esetében is elképzeltető, hogy túl kockázatosnak tartja a korábbi elképzelést, s a rizikó-situációból normakövető irányba haladva keveredik ki, azaz *lemond* a cél eléréséről, a *szükséglet kielégítéséről*.) A másik alternatíva azonban *kedvezőtlen*, azaz tovább halad a társadalmilag elfogadhatatlan következmény kierőszakolása irányába.¹⁹

Ez *utóbbi esetben* kezdetét veszi a következő *folyamatsor*, amely – ellentétes cél érdekében ugyan, de – mindkét fél esetében ugyanazokat a lépéseket tartalmazza. Ennek élén áll a következő döntést megelőző érzékelés, ezt követi az észlelés, majd az információk kiértékelése. Ennek során megszületik a cselekvést megelőző *döntés második fázisa*, ami a szerepjátszástól függően eltérő. Ez, a rizikó eltérő szintjén elhelyezkedő döntés jelenti a támadó részéről a valós *fenyegetést* a védő irányába, amit felismerve hozza meg a védő is a kockázat különböző szintjén lehetséges, a cselekvést megelőző végső *döntését*.

Ebben a fázisban a védőnek a támadó fenyegetését egybe kell vetnie a szándékolt cselekvésre vonatkozó *szabályokkal*, s állást kell foglalnia abban, hogy ez jogszerű-e vagy sem. Amennyiben ez utóbbi eset forog fenn: aktuális kontrolltevékenységét haladéktalanul meg kell kezdenie, s be kell avatkoznia a szándékolt cselekvés végrehajtásának megakadályozásába.

A *beavatkozás sikeressége* számos tényező kölcsönös egymásra hatásának az eredője. Ezek a védő által megteremtett kockázat interiorizálásában halmozódnak. Hatására a támadó lemondhat az eltervezett cselekvés végrehajtásáról. Az is előfordulhat, hogy a szükséglet kielégítésének megkezdéséhez képest megváltozik álláspontja a kielégítés módjáról, s – ha van ilyen alternatíva is – jogszerű megoldást választ. (Ezzel a támadó

¹⁸ Erről részletesebben a lewini mezőelmélet ad eligazítást. Ld. Lewin, K.: A mezőelmélet a társadalomtudományokban. Gondolat, Budapest, 1972.; alkalmazását ld. Irk F.: Információelmélet és közlekedéskriminológia. Jogtudományi Közöny 1974/6. 306-313. pp.; Irk F.: Kriminológia és rendszerelmélet. Jogtudományi Közöny 1974/5. 224-230. pp.; Irk F.: Közúti balesetek. KJK 1979. 25, 28. pp.

¹⁹ A különféle rizikó-stratégiákról részletesebben ld. pl. Clear, T. R. – Cadore, E.: Risk and correctional practice. In: Stenson, K. – Sullivan, R. R. (Ed. by): Crime, Risk and Justice. Willan Publishing 2001, 51-67. pp.

elveszti ebbéli szerepét.) Természetesen nem kizárt, hogy a védő minden erőfeszítése ellenére a támadó eredeti elképzelését követve megkísérli, ill. ténylegesen megvalósítja cselekményét oly módon, hogy ez ellentétes a fennálló jogi szabályozással. Ezen esetek legsúlyosabbik fajtája az, amikor a jogellenes cselekvés egyben valamely bűncselekmény törvényi tényállását valósítja meg.

3. Összegezés

A tárgyalt modell lehetőséget nyújt arra, hogy valamely életterület szükséges biztonságát részleteiben mérjük fel, a hiányosságokat pontosan allokáljuk, s ennek megfelelően lehetőség nyílik egy *önjavító rendszer* működtetésére. A rendszer egyes végpontjain – olykor tetemes és főként felesleges pénzbefektetéssel – elért biztonság keveset ér akkor, ha az egész rendszer egyenszilárdsága nem biztosított. Ehhez azonban legelőször az kell, hogy a kockázatot részleteire bontva elemezzük. Amennyiben nem ismerjük a támadóban és a védőben lezajló folyamatokat, nemkülönben a támadó kockázatos (és vélelmezhetően kárt okozni képes) döntését determináló változókat: kevés esélyünk van az adekvát válasz-adásra. *Csak a teljes rendszer kockázati pontjainak feltárásával, az egyes pontokon történő beavatkozásoknak az egész rendszerre ható befolyásának modellezésével optimalizálható a biztonság fenntartására vagy növelésére szolgáló beavatkozás.*²⁰

Új ellentétek társadalom és intézményei között. Az osztálytársadalmat lopakodva felváltó rizikótársadalom

A szociológusok jelentős része már a 20. század végét egy újfajta társadalmi formáció kezdeteként jellemzi: megszületett a posztmodern kifejezés, vele együtt számos kísérlet történt a berendezkedés lényegi vonásainak definiálására.²¹ A legutóbbi két évtized legpregnánsabb összegezése mégis Ulrich Becknél olvasható, akinek „Risikogesellschaft” c. műve ma már számos nyelvre lefordítva az új társadalom esszenciájának alapművei közt szerepel.²² Gondolatmenetének egyik kiinduló pontja, hogy az *osztálytársadalmak* több évezredes időszaka a 20. század végével a fejlett világban lezárult. Egyidejűleg kezdetét vette a 19-20. század ipari társadalmának folyamatosan a helyébe lépő, azt fel- és leváltó, az előbbitől minőségileg gyökeresen különböző kockázati társadalom kialakulása. A kettő között – ha csak a tudomány oldaláról közelítünk is – az eltérés óriási és minőségbeli. Amíg a múlt századig a tudomány a külső veszélyek ellen folytatott támadást, szervezett védekezést, addig a rizikótársadalomnak (amit kockázat-társadalomnak is lehet fordítani) a

²⁰ Ezúttal nem foglalkozunk a biztonság rendszerén belül a védelem muniációját szolgáló kontroll-rendszerrel, ennek az egész rendszerre gyakorolt hatásával. Erre egy másik alkalommal kerülhet sor. Akkor lesz lehetőség részletesen szólni a szabályoknak (ezeken belül a jogi, ill. büntetőjogi szabályoknak) az egész rendszer (benne: a védő és a támadó) működésére gyakorolt hatásáról is.

²¹ Ld. erre Sack F.: Társadalmi átalakulás és kriminalitás – társadalmi átalakulás, mint kriminalitás. In: Irk F. (szerk.): Társadalmi átalakulás és bűnözés. Magyar-Német Kriminológiai Szimpózium. Budapest, 1995. augusztus 20-25. OKKrt Budapest 1997. 95-132. pp.

²² Beck, U.: Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Suhrkamp 1986. Az idézetek és hivatkozások részint a 2003-as német, részint az ugyanezen évben fordításban megjelent magyar kiadásból származnak. (Beck, U.: A kockázat-társadalom. Új egy másik modernitásba. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság és Századvég Kiadó, Budapest, 2003.)

saját maga által teremtett veszélyekkel kell megküzdenie.²³ Ebben a világrendben – ami még a berlini fal leomlása előtt indult útjára, hiszen Beck is annak előtte fejtette ki konformnak éppenséggel nem nevezhető nézeteit – már nem a kormányok, nem a társadalmak, és különösen nem pártok mondják meg, hogy milyen legyen a jövő képe. A mindennapi valóság, maguk a változások diktálnak, s a tudomány, továbbá a politikai intézmények ezekre csak – jól vagy rosszul (többnyire rosszul) és megkésve – reagálnak. A változások részint önmaguktól zajlanak, s különösen a kezdeti időszakban alig észrevehetőek. Ehhez a részben nem vagy alig észlelt és többnyire kontroll nélküli átalakuláshoz képest az még a jobbik eset, ha vannak kezdeményezések és a kezdeményezők között különféle érdekeket artikuláló gazdasági erőcsoportokat, egymástól markánsan különböző nyomásgyakorló lobbikat (körükben civil szervezeteket) is találunk. A tudomány és az intézmények közötti hagyományossá vált viszony azonban véglegesen a múlté. Nincsenek többé megkérdőjelezhetetlen tabuk, a tudományok korábban gyakran dogmává merevedett állításai szakmai és köznapi viták tárgyává válnak.

További fejlemény az a felismerés, hogy a *kockázatkezelés maga is új kockázatok forrásául szolgál*, amelyeket a formális hatalomgyakorlók igyekeznek úgy beállítani, mintha irányítanák azokat, sőt képesek lennének felülkerekedni rajtuk. A valóságban azonban a beavatkozások többsége tüneti, felületi kezelés, amiknek előre tudott nincs hatása, vagy ha ilyen mégis van, annak végkifejlete kétséges. A racionálisként bemutatott, tudományosnak nevezett rizikóelemzés és az irracionálisnak titulált lakossági kockázati várokozás közötti különbségtétel tulajdonképpen nem egyéb, mint a valóság meghamisítása, mert mindkettő ugyanannak a problémának egyik oldalról tudományos, másik oldalról szociológiai ábrázolása.²⁴ Ebből következik az a tézis, miszerint a tudomány ma egyáltalán nincs abban a helyzetben, hogy a civilizációs kockázatokat azok nagyságához mérten értékelje.²⁵ Bizonyos eltűrhető kockázati szintek elfogadottak vagy megtűrtenként definiálása egyben annak elismerését jelenti, hogy a *társadalom reprezentánsai szemet hunynak* ezek valódi jelentősége felett.

Vannak, akik a megnövekedett *rizikóvállalási kényszert* a modern élet részének tartják, emiatt ez a döntések során *megkerülhetetlen*.²⁶ Következmenycit korántsem látják olyan sötétnek, mint az előbb bemutatott nézet képviselői. Hangsúlyozzák egyrészt azt, hogy a rizikóvállalás mindig is az emberi tevékenység velejárója volt,²⁷ másrészt a kockázat mérlegelése lehetőséget teremt a veszély elkerülésére, s ezért szerepe pozitív.²⁸ Mindennek forrása a globalizáció, ami az árúk, a tőke és az emberek nagyobb mozgását, gyorsabb információ-áramlást tesz lehetővé. Ez természetesen megkönnyíti a különféle szervezeten elkövetett bűncselekmények megvalósítását, mint a kábítószer- és embercsempészet vagy éppenséggel a terrorizmus.²⁹ Ezek az új jelenségek pedig közvetlen támadást jelentenek az

²³ Vö.: Almási M.: *Veszélyes modernség. Népszabadság* 2003. július 10.

²⁴ Beck im. 77. p.

²⁵ Beck im. 78. p.

²⁶ Giddens, A.: *The Consequences of Modernity*. Polity Press 1990, 36. p.

²⁷ Ezt Beck is elismeri, de hangsúlyozza a korábbi kockázatvállaláshoz mért óriási különbséget: amíg évezredekken keresztül az ember – bár nem mindig önként – „saját bőrét vitte a vásárra”, addig a posztmodern rizikóvállalásnak épp az a jellemzője, hogy azt emberek nagy tömege kényszerűen viseli el, úgy, hogy sem annak kialakulására, sem lefolyására, sem következményeire semmiféle hatást nem képes gyakorolni.

²⁸ Crawford, A.: *The governance of crime and insecurity in an anxious age: the trans-European and the local*. In: Crawford, A. (Ed. by): *Crime and Insecurity*. Willan Publishing 2002, 27-51. pp.

²⁹ Crawford im.

Európai Unió intézményeivel szemben is, valamint tovább nehezítik annak a kényes egyensúlynak a megőrzését, ami az emberi jogok és a közbiztonság megőrzése között áll fenn.³⁰

A rizikótársadalom valamennyi közhatalmi szervezetet új és eddig ismeretlen feladatok elé állítja. A korábban alkalmazott probléma-megoldási klisék gyakran nem működnek, s ezt legelőször a rendőrség érzi meg.³¹

Az osztálytársadalmat feltűnésmentesen, mintegy lopakodva felváltó rizikótársadalom³² a korábbiaktól alapvetően eltérő elvek alapján működik. A társadalom már nem valamilyen értékek (pl. igazságosság, egyenlőség) védelme vagy megteremtése érdekében fejt ki erőfeszítéseit, hanem valamilyen értékek megsemmisülésével szemben. Ennek gyökere pedig a társadalmi változásokból, azok irányából fakad. Az elmúlt évszázadok, méginkább a legutóbbi évtizedek gazdasági-társadalmi erőközpontjai olyan irányba vitték a társadalmak (közöttük is elsősorban a gazdaságilag legerősebb államok és államcsoportok) „fejődését”, aminek háttérében egyre növekvő mértékben jutott szerephez a bevallottan is csak korlátozott mértékben kezelhető kockázat, mint következményeiben is tolerált jelenség. Ezekon túl azonban vannak veszélyesebb változások is: azok, amelyek lefolyásáról, és olykor csak nemzedékek múltán megnyilvánuló következményeiről semmit nem tudunk.

Ez a fajta képmutató kockázatkezelés mélyen áthatja társadalmunkat. Megmutatkozik az eltűrt kockázatok szintjében, és a kockázatsökkentés érdekében tett intézkedésekben. Olyan mutatókban ölt testet, mint pl. a motorizáció káros hatásainak csökkentése érdekében tett beavatkozások, vagy a társadalmi együttélés jól ismert negatív következményeinek mérséklése. A tudomány képviselői éppúgy, mint a társadalom döntéshozói e káros eredmények jelentős részével pontosan tisztában vannak, bár a lakosság előtt erről mélyen hallgatnak. A tényleges és eredményes (ám gyakran népszerűtlen) beavatkozást gyakran közönséges bűnbak-képzés helyettesíti. A rendszerben rejlő és a valószínűség magas fokán jóelőre prognosztizálható, tehát tudottan szükségszerűen káros következményhez vezető hibát vagy hibákat a folyamat vagy a cselekvési lánc legvégén elhelyezkedő ember „nyakába varrják”. Ennek egyenes következménye az a má már jól érzékelhető kedvezőtlen változás, ami nemcsak a köz-, hanem a jogintézményekbe vetett hitben és bizalomban is bekövetkezett. A lakosság nagy részének morális érzéke – ma még – többé-kevésbé megfelelően működik. Ennek következtében egyre inkább tisztában van azzal, hogy ami *jogszolgáltatás* címén folyik, az egyre gyakrabban és mind szélesebb körben nem az igazság kiderítését, hanem érdekeiket jól artikulálni képes csoportok közösséggellessen tevékenységét leplezi. A hagyományokon alapuló *jogszolgáltatás* pedig mind gyakrabban szolgál meggyőző példákkal arra, hogy *alkalmatlan az új társadalom új konfliktusainak kezelésére*.

Az ellentmondások szinte vég nélkül idézhetők. Íg pl. amíg egyrészt az emberek minden korábbinál nagyobb gyakorisággal próbálnak meg bírósági úton vélt vagy valódi igazságnak érvényt szerezni, becsületükön, értékeikben esett sérelmeikre gyógyírt találni, addig másrészt a *hosszadalmas* jogi procedúra mind több ember számára azzal a

³⁰ Rees, W. – Webber, M.: Fighting organised crime: The European Union and internal security. In: Crawford, A. (Ed. by): Crime and Insecurity. Im. 77-101. pp.

³¹ Vö: Roché, S.: Towards a new governance of crime and insecurity in France. In: Crawford, A. (Ed. by): Crime and Insecurity. Im. 213-233. pp.

³² Ld. Beck im. 65. p.

tanulással szolgál, hogy sok esetben a vitákat csak akkor érdemes az arra kijelölt, törvényes útra terelni, ha az illetőnek a kárkövetkezmény egzisztenciálisan többé-kevésbé közömbös. Vagy legalábbis olyan tartalékai vannak, amik lehetővé teszik, hogy a gyakran több éves késedelemmel megítélt javak hiányát vagy nem érzi meg vagy legalábbis képes kigazdálkodni. (Tipikusan e körbe sorolhatók a gazdasági perek, ahol a sokszor csak évek múlva hozott jogerős döntések már mit sem segítenek az időközben megroppant egzisztencia helyreállításában.) Nem véletlen, hogy ilyen és hasonló esetekben mind gyakoribb a jogsértő pénzbehajtás és mindinkább kivételszámba megy a polgári peres eljárásban történő elégtétel. De ugyanebbe a körbe sorolhatók az évekig húzódó, s végülis felmentéssel záruló gazdasági büntetőperek. A piaczgazdasági viszonyaink közepette eltelt másfél évtized alatt számos ilyen – nem ritkán politikailag is erősen motivált – bűnügyben még nem fordult elő olyan döntés, aminek a végén a korábban meghurcolt (nem egyszer látványosan bilincsbe vert) gyanúsított, jogerősen megállapított ártatlanságának nyilvánítása után vagyoni elégtételt is kapott volna. Ilyesmí ugyanis az ügy és előzményeinek jellegéből, összefüggéséből eredően gyakorlatilag lehetetlen.³³

Már az előzőek is érzékletesen jelzik, hogy e változástól és annak következményeitől nem mentes a *büntetőjog* tudománya sem. Reprezentánsaik többsége nem volt képes „venni” a kriminológusok évtizedek óta sugárzott, tehát még a kockázat-társadalom előtti időszakról datálható „adásiit”. Elsőként Viski László utalt számos, a hagyományos büntetőjogi gondolkodástól eltérő vonásra a közlekedési jogi felelősség területén.³⁴ Ennek hatása Magyarországon annyiban megmutakozott, hogy egyrészt a büntetőjogon belül ez a terület külön fejezetet kapott, másrészt – összhangban a nyugat-európai országok gyakorlatának többségével – kiépült az elkerülhető normaszegésre alapozódó szabálysértési gyakorlat. Az *előre kalkulálható rizikó* megnyugtató megítélése azonban – nemcsak Magyarországon – mindmáig nem történt meg. Enélkül azonban továbbra is olyan magatartáshibák nem szándékoltt következményeiért vonunk felelősségre embereket, amiknek gyökere nem elsősorban a folyamatlánc végén helyet foglaló emberben, hanem magában a rendszerben (valamint annak alkotóiban!) van.³⁵ Egyrészt tudjuk, hogy bizonyos gyakorisággal, pontosan nem ismert és főként előre nem jelezhető időpontban az ember hibázni fog, s ha ez rossz út-ido dimenzióban következik be, akkor ennek a hibázásnak az eredménye emberhalál lesz. Mégpedig azért, mert a sebesség meghatározásáért felelős emberekből alakult intézmény olyan sebességet engedélyez, ami mellett a halálos eredmény elkerülhetetlen.³⁶ Ulrich Beck korábban vázlatosan ismertetett álláspontja itt is éppúgy igaz,

³³ Nehezen kivívt gazdasági hitelesség megrontását, jogellenes pénzügyi manőverek gyanújában kevert üzletember elveszített (pontosabban fogalmazva: jogellenesen elvert) renoimóját, hosszú hónapok küzdelmes tárgyalás-sorozatát során kemény versenyteltelték közepette megszerzett üzletek szereplőit könnyű gyanúba keverni, s ezzel esetleg egyszer s mindenkorra erkölcsileg és anyagilag megsemmisíteni. Ezekhez az akciókhoz képest (még ha azok a fennálló valamennyi jogszabály betartásával is történtek) gyakorlatilag lehetetlen – az ártatlanság bizonyítottsága esetén, gyakran hónapok, sőt évek múlva – az eredeti állapot helyreállítása. Nem véletlen, hogy visszatérően kísértésbe esnek egyes jogászok, s megpróbálják a jogot az erkölctől mereven elhatárolni. Ennek a szemléletnek az érvényesülése egyre inkább kudarcra van ítélve. A rizikótársadalom lényegénél fogva nem tűri meg a gyakorlatiól elszakadt elméletet.

³⁴ Viski L.: Közlekedési büntetőjog. KJK 1974.

³⁵ Erről részletesen ld. írk F.: Közlekedésbiztonság és bűnözéskontroll. OKRI – KJK 2003. Ld. különösen a 10. fejezetet: 188. és köv. o.

³⁶ Ennek a súlyos döntéshozói felelősségnek a fokozatos felismerése abban a tényben tükröződik, hogy minél fejlettebb egy ország gazdasága, annál kisebb sebességet engedélyez lakóterületeken. Az emberi élet értékéről vallott szakmai-társadalmi felfogás fejlődik ki valamennyi, a biztonságot növelő intézkedésben. Abban pedig,

mint az élet számos más területén, kezdve a rövid távon gazdaságélénkítő industrializációtól a hosszú távon visszafordíthatatlan káros folyamatokat kiváltó különféle környezeti károkozásig.

Az ismeretlen összefüggéseket kutatva minél mélyebbre ásunk, annál több kérdés fogalmazódik meg, s ezek közül mind több marad megválaszolatlanul. Így elsőként nem nélkülözi a megfelelő – gyakorlati – alapot annak a kérdésnek a feltevése, hogy a gyökeresen átalakuló társadalomban a büntetőjog nevezhető-e még „ultima ratio”-nak. S ha erre esetleg igennel válaszolunk, akkor ott ágaskodik a következő kérdés: kinek igen és kinek nem? Elismerjük-e, hogy vannak olyan nagy bűnök, amelyekre a büntetőjog eszköztára nem képes adekvát, a többi bűncselekmény elkövetése esetére kilátásba helyezett büntetéshez arányosítható megtorlást felmutatni? Amikor a *korábbi deviancia* a tömeges elkövetés miatt *normalitássá lényegül* (mert a normakövetés válik kivételéssé), amikor megfoghatatlan szereplők jövő generációkat sújtó károkozásaival kell szembenéznünk, akkor a hagyományos büntetőjog, hagyományos bűncselekmények hagyományos elkövetőivel és sértettjeivel mihez kezd? Hova vész a büntetőjog tabuszerpe, ha nincs mondanivalója a nemzetközi méretekben zajló környezetpusztításnak, márcsak azért sem, mert mögöttük megragadhatatlan „szellemek”, jogalkotó és büntetőhatalommal felruházott parlamentek és kormányok állnak? *Globális bűnökre csak globális büntetések lehetnek a válaszok.* Olyan büntetésekről van szó, amelyeknek már semmi köze ahhoz a közemberhez, aki számára a büntetőjognak példát kell (kellene) statuálnia. Vagy elképzelhető, hogy globális bűnökkel szemben a döntéshozók lokális büntetéseket találnak ki? (És ha igen, vajon mely kategóriába tarthatnák ezen jogalkotással felruházott személyeket?) S ha ezek a bűnök büntetlenül maradnak, akkor honnan veszik a kormányok az erkölcsi alapot arra, hogy náluk mérhetetlenül csekélyebb vétkektől embereket szabadságuktól foszszanak meg, tönkretegyék saját és családjuk egzisztenciáját? Vagy visszatérünk a középkorba, s mint akkor, majd ezután újra várjuk az isten vagy az istenek (esetleg túlvilági) büntetését? Aki egyébként jól érzékelhetően e Földön majd mindenkit sújt, függetlenül attól, hogy követett-e el bármiféle vétket vagy sem. (Ilyenek természetesen mindig is voltak, s ma is vannak. Afrika és a Közel-Kelet, tovább Ázsia egyes részein már hosszabb idő óta ilyesféle „igazságtétel” a megszokott. A népi társadalmunk népességszabályozásának jelenleg is megtűrt – sőt némi cinizmussal azt is mondhatjuk: gyalázatosan szégyenteljes, ám leghatékonyabb – formája. Azok szemében is, akik egyébként mindenféle születésszabályozást tiltanak és isten elleni véteknek tekintenek.)

A bűnök és büntetések újrafogalmazásának időszakát éljük. Ha a vétkek nagyságrendjeit is számba vesszük, nem túlzás azt állítani, hogy ma minél kisebb az elkövetett bűn, annál biztosabb a büntetés bekövetkezése. (Ismét egy közlekedési példával élve: a fizető parkolóban jegyet nem váltó autóst a jószemű parkolóór néhány perc alatt „levadászza”, s keményen megbünteti. Ugyanez az autós naponta tucatnyi alkalommal szegheti meg a

hogy egy ilyen, gyakran szabadságkorlátozóknak beállított intézkedés (pl. a biztonsági őv vagy a védősisak kötelező használata) mikor kerül bevezetésre, abban visszatükröződik a tudomány vívmányainak nemcsak szavakban, de tettekben való elfogadottsága. Legújabbban más szabályozók is betelnek. Így pl. közismert, hogy valamennyi, az Európai Unióhoz csatlakozott közép-kelet-európai ország felvételnek egyik előfeltétele volt, hogy lakott területen a megengedett maximális sebességet 60 km/h-ról 50 km/h-ra csökkentsék.

sebességkorlátozásokra vonatkozó előírásokat, hajthat a jelzőlámpa tilos jelzése ellenére át az útkereszteződéseken anélkül, hogy bárki egyetlen rossz szót szólna hozzá.) Ha valaki egy nappal lekési az adóbevallás határidejét, késedelmi bírságot fizet. De csak akkor, ha becsületesen bevallja jövedelmét. A fekete és szürke gazdaság emellett milliárdos nagyságrendekben immár évtizedek nyugodtan virulhat a benne résztvevők legcsekélyebb zavartatása nélkül. És a sor nyugodtan folytatható – ahogy mondani szokás: ítéletnapig.

Az nem kérdés, hogy a *hagyományos büntetőjogi normákra és büntetésekre* (azokra tehát, amelyek valóban tabu-szerepükkel a lakosság számára iránytűként kell, hogy szolgáljanak) továbbra is *szükség van*. A kérdés a jövő számára az, hogy *vannak-e, lesznek-e olyan probléma-megoldási eszközök és módszerek, amelyek az új társadalom új kihívásaira lesznek képesek reagálni*. Hogyan oldható meg a potenciális áldozatok érdekérvényesítése? Miként kezelhetők az előre nem látható, kiszámíthatatlan veszélyek? Mekkora valószínűség kalkulálható, s ebben a valószínűség-mértékben milyen változók és milyen súllyal vonandók be? Hogyan oldható meg az a korántsem új, de most már sürgető feladat, aminek lényege: a hibázási gyakoriságot (valószínűséget) és a hibázás következményének súlyosságát valamiképp összhangba kellene hozni, meg kellene feleltetni egymásnak.

Komoly társadalompolitikai következményei lehetnek már csak kérdés formájában is ama lehetőség megfogalmazásának, hogy *mi lenne, ha a további ismeretlen kockázatok vállalása helyett a biztonság irányába indulnánk el?* Egy ilyen, a jelenlegitől gyökeresen eltérő szemlélet megvalósulása esetén kinek, mit, milyen eszközökkel és módszerekkel kellene tiltani (előírni) ahhoz, hogy a szavakat tettek kövessék? Mit tehet ennek érdekében a globalizált világban egy-egy ország önállóan, vagy mit pl. az Európai Unió közössége?

A társadalom e károk egy részével megtanult együtt élni, a veszteségek tetemes részét vis maiorként könyveli el. Felnőtt egy olyan generáció, amelyik már el sem tudja képzelni életét más, veszélytelenebb körülmények között. Akik ezen életmód ellen tiltakoznak, azok gyakran kerülnek szembe az eredetileg az emberi értékek védelmére hivatott³⁷ büntetőjog paragrafusaival és következményeivel. S vajon hol marad a büntetőjog tabu-szerepe? Az a feladata, hogy megmondja: a jogalkotó hol húzza meg egyrészt a támogatott és tűrt, másrészt a tiltott magatartások határvonalát. Az emberölés jogállamban nemcsak morálisan, hanem jogilag is tiltott cselekvés. Számos alkotmány tartalmazza az emberi élet, mint legfőbb érték védelmét. Tényleg tilalmazott az emberi élet elvétele? Mindig az? Semmilyen módon sem szabad emberi életet kioltani? A lassú halál előidézése, az évtizedek alatt emberek ezreit, tízezreit megölő rák okozó környezet fenntartásáért senki nem büntetendő? S ha ez nem, akkor egy hirtelen felindulásban elcsattanó pofon miért igen?

Már nem osztálytársadalomban, már rizikótársadalomban élünk. Mindent, ami a múltban természetes és megszokott volt, újra kell gondolnunk! *Rizikó-csökkenés és biztonságérzet-növelés*. E két szempont érvényesülése nélkül nincs kiút. S mindehhez meg kell nyerni az emberek – és jelen körülményeink között a médiatársadalmat formáló hatalmi ág – bizalmát. Nem közömbös, hogy mely közösségekhez tartozó emberek a legérzékenyebbek, kik félnek a leginkább, de az sem, hogy a rizikó-társadalom

³⁷ Bár e sorok írója még nem ezt tanulta, hanem azt, hogy – természetesen csak a kapitalizmus körülményei között – a büntetőjog az uralkodó osztály eszköze az elnyomott osztályok féken tartására. Manapság egyszerre meghökentető, ám nagyon is elgondolkoztató ez az avított definíció.

„vívmányai” kiket sújtanak leginkább. Mely közösségek hogyan érhetők el, miképp nyugtathatók meg?

Mindezeknek a kérdéseknek a sürgős megválaszolására annak ellenére szükség van, hogy tudjuk: a kockázat-társadalom új veszélyei elől csak ideig-óráig lehet várfalakkal, testőrökkel és riasztó-berendezésekkel védekezni. A múlt századok által felhalmozott és a jelen században nem vagy csak rosszul kezelt kárkövetkezmények mindenkit utolérnek. A nagy kockázatok már globálisakká váltak.